

החורבן תלוי בעת או בחטא?

הרב משה אדלר

(ז) ויהי כי חטאו בני ישראל לידוד אלהיהם המעלה אתם מארץ מצרים מתחת יד פרעה מלך מצרים וייראו אלהים אחרים: (ח) וילכו בחקות הגוים... ויבנו להם במות בכל עריהם... (י) ויצבו להם מצבות ואשרים על כל גבעה גבהה ותחת כל עץ רענן: (יא) ויקטרו שם בכל במות פגזים אשר הגלה דוד מפניהם ויעשו דברים רעים להכעיס את דוד... (יג) ויעד דוד בישׂראל וביהודה ביד כל נביאי כל חזה לאמר שבו מדרכיכם הרעים... (יד) ולא שׂמעו ויקשו את ערפם... (יח) ויתאנף דוד מאד בישׂראל ויסרם מעל פניו לא נשׂאר רק שׂבט יהודה לבדו: (יט) גם יהודה לא שׂמר את מצות דוד אלהיהם וילכו בחקות ישׂראל אשר עשו: (כ) וימאס דוד בכל זרע ישׂראל ויענם ויתנם ביד שׂסים עד אשר השליכם מפניו¹: (מלכים ב', פרק י"ז)

חורבן מלכות ישראל ויהודה ע"פ הנביא ירמיה² נובע ישירות מירידת הרמה הרוחנית של העם.

המצופה כי דרגתם הרוחנית של ישראל ויהודה, שהיתה בשיאה בתקופת דוד ושלמה, תלך הלוך וחסור בעקביות עד הגלות. ואולם בעיון בפשט הפסוקים, ועוד יותר בגמרות ובמדרשים, יתברר כי אין עקביות בירידה הרוחנית. יתר על כן, מבחינות רבות השיא היה דוקא בשנים שלפני החורבן והגלות!

מלכי ישראל מוחלקים לכמה שושלות: ירבעם וצאצאיו (נדב), עמרי וצאצאיו (אחאב, אחזיהו ויהורם), יהוא וצאצאיו (יהואחז, יואש, ירבעם וזכריהו), מנחם בן גדי ופקחיהו בנו. בין השושלות מלכו בודדים כבעשׂא בן אחיה לבית יששכר שקטע את שושלת ירבעם וזמרי שהרגו, כשלם בן יבש שקטע את שושלת יהוא, כפקח בן רמליהו שקטע את שושלת בן גדי והושע בן אלה שמלך אחרון.

ע"פ פשט הפסוקים השבר הרוחני מתחיל בירבעם:

"(ז) לכי אמרי לירבעם כה אמר דוד אלהי ישראל יען אשר הרימתיך מתוך העם ואתנך נגיד על עמי ישראל: (ח) ואקרע את הממלכה מבית דוד ואתנה לך ולא היית כעבדי דוד אשר שׂמר מצותי ואשר הלך אחרי בכל לבבו לעשות רק הישר בעיני: (ט) ותרע לעשות מכל אשר היו לפניך ותלך ותעשה לך אלהים אחרים ומסכות להכעיסני ואתי השלכת אחרי גוף: ס (י) לכן הנני מביא רעה אל בית ירבעם³ והכרתי לירבעם משתיו בקיר עצור ועזוב בישׂראל".

(מלכים א' י"ד, ז-י)

כאשר בנו נדב ממשיך דרכו: "ויועש הרע בעיני ה' וילך בדרכי אביו ובחטאתו אשר החטיא את ישראל"⁴

גם על בעשא משמיד בית ירבעם⁵ נאמר:

"(ב) יען אשר הרימתיך מן העפר ואתנך נגיד על עמי ישראל ותלך בדרך ירבעם ותחטא את עמי ישראל להכעיסני בחטאתם... הנני מבעיר אחרי בעשא ואחרי ביתו ונתתי את ביתך כבית ירבעם בן נבט"⁶.

(מלכים א' ט"ז, ב-ג)

וכן על זמרי הקושר שמלך שבעה ימים:

"על חטאתיו אשר חטא לעשות הרע בעיני דוד ללכת בדרך ירבעם ובחטאתו אשר עשה להחטיא את ישראל"⁷.

(שם, שם, יט)

שושלת עמרי העמיקה את הקרע בין ישראל לאביהם שבשמים. עד עתה הדגש "על חטאות ירבעם" על:

¹ מלכים ב' פ"ז 20-7 בדילוגים.

² ב"ב דט"ו ע"א: ירמיה כתב ספרו וספר מלכים וקנינות.

³ מלכים א' פ"ד 10-7

⁴ מ"א פט"ו 26

⁵ מ"א פט"ו 29

⁶ מ"א פט"ז 3-2

⁷ פט"ז 19

"וַיַּעַזְבֵם הַמֶּלֶךְ וַיַּעַשׂ שְׁנֵי עֲגָלֵי זָהָב וַיֹּאמֶר אֲלֵהֶם רַב לְכֶם מַעֲלוֹת יְרוּשָׁלַם הִנֵּה אֲלֵהֶיךָ יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הֶעֱלִיף מֵאֲרָץ מִצְרַיִם: וַיִּשְׁם אֶת הָאֶחָד בְּבֵית אֵל וְאֶת הָאֶחָד נֶתַן בְּדָן"⁸.

(מלכים א' י"ב, ח-ט)

עתה אנו יורדים מטה.

יש לדעת כי ירבעם תלמיד חכם גדול היה⁹, ומתוקן במידותיו¹⁰, ואע"פ שחטא עד שאין לו חלק לעולם הבא¹¹, מ"מ לא עבד ע"ז להכעיס אלא מחשש לביטול מלכותו¹², וגם עבד את השי"ת דרך העגלים¹³, ואע"פ שהוא ע"ז ממש¹⁴, מ"מ אינו עובד לאבן בהכרה שהאבן או שר האבן תעזרהו. חטאי המלכים אחריו חטא של "שב ואל תעשה" הוא, שלא יזמו את סילוק התקדים של ירבעם.

ואולם על עמרי בנוסף על " וַיִּלְךְ בְּכָל דָּרֶךְ יִרְבְּעָם בְּן נְבָט וּבְחַטָּאתוֹ"¹⁵, עוד כתוב:

"וַיַּעֲשֶׂה עַמְרִי הָרַע בְּעֵינָי יְדוּד וַיִּרַע מְכַל אֲשֶׁר לְפָנָיו"¹⁶.

(מלכים א' ט"ז, כה)

אומנם ירמיה הנביא לא מזכיר את ה"רע", וגם במפרשים ובמדרשים אין הסבר לכך, עד שהגדיל הרלב"ג ופירש:

⁸ מ"א פ"ב 9-28

⁹ סנהדרין דקב ע"א: וימצא אותו אחיה השילוני הנביא בדרך והוא מתכסה בשלמה חדשה ושניהם לבדם בשדה. מאי בשלמה חדשה? א"ר נחמן כשלמה חדשה. מה שלמה חדשה אין בה דופי, אף תורתו של ירבעם לא היה בה שום דופי. דבר אחר שלמה חדשה שחידשו דברים שלא שמעה אוזן מעולם. מאי ושניהם לבדם בשדה? א"ר יהודה אמר רב שכל תלמידי חכמים דומין לפנייהם כעשבי השדה, ואיכא דאמר שכל טעמי התורה מגולין להם כשדה עכ"ל. ושם בדק ע"ב ת"ר מנשה היה שונה חמישים וחמישה פנים בתורת הכהנים... אחאב שמונים וחמישה, ירבעם מאה ושלושה עכ"ל. ופרש"י ספר ויקרא היה מחדש בו כל שנה ושנה ודורשו מפלפולו עכ"ל.

¹⁰ על הפסוק "וירבעם בן נבט אפרתי" (מ"א פ"א 26) מסביר הרב צדוק בכמה מקומות דאפרתי הכוונה שומר בריתו (דובר צדק עמ' 81) ולא ראה קרי מימיו (צדקת הצדיק ק"ז) ובמדרש תלפיות ענף ירבעם מביא דכשהיה קטן אמר הקב"ה למלאך המוות להביאו. מיד קמו מלאכי השרת ואמרו להשאירו, שצדיק הוא, ואדיר בתורה, ובזכותו יביא שפע לעליונים. ובדברי סופרים אות יט כותב בזה"ל כמו שכל הגדול מחברו יצרו גדול כמש"כ בסוכה דנב ע"א... כך כל מי שיצרו גדול מחברו זה סימן שהוא הגדול ממנו, מצד הניצוצות קדושות שבו... וכל אותם שבע אין להם חלק לעולה"ב... שנראה שהיו היותר גרועים מכולם, היו מוכנים ג"כ להיות היותר גדולים עכ"ל, וברסיסי לילה אות יג: כל שיש בו חסרון עצום הוא כלי ג"כ לשלמות מופלג אם יזכה, כדרך שכתבו בזה"ק בדור המבול שהיו ראויים לקבל תורה עכ"ל.

¹¹ סנהדרין דצ ע"א.

¹² סנהדרין דקא ע"ב: א"ר נחמן גסות הרוח שהיה בו בירבעם טרדתו מן העולם, שנאמר ויאמר ירבעם בליבו עתה תשוב הממלכה לבית דוד, אם יעלה העם הזה לעשות זבחים בבית ה' בירושלים, ושב לב העם הזה אל אדוניהם, אל רחבעם מלך יהודה. אמר גמירי דאין ישיבה בעזרה אלא למלכי בית יהודה בלבד, כיון דחזו ליה לרחבעם דיתייב ואנא קאימתא, סברי הא מלכא והא מלכא והא עבדא. ואי יתבינא, מורד במלכות הואי וקטלין לי ואזלו בתריה. מיד ויעזב המלך ויעש שני עגלי זהב עכ"ל.

¹³ ז"ל לשון רבינו בחיי בראשית פכח צו: ולפי ששתי מידות האלו היו מכוונות כנגד בית אל העמיד ירבעם כנגדם שני עגלי זהב, וע"כ עשה מן העגלים שניים. כי מה שעשו ישראל אחד היו מבקשים מנהיג במדבר, ודי להם במנהיג ישראל אחד. אבל ירבעם עשה שניים לכוונה זו, אחד כנגד הגדולה כדי למשוך ממנו ולהפסיק כוחו מן הקו האמצעי שהוא מכוחות ירושלים, והשני כנגד מידת הגבורה, כי רצה שיתגבר הוא במלכות וימשיך המלכות אליו בכח מידת הגבורה שהיא מידתו של מלך... והוא רצה לבטל כח מלכות וכסאות השפט שלו שהם כיסא דין וכסא רחמים, ולכן העמיק מחשבה לצאת ממקום בהמ"ק ומעיר ירושלים... והן החמש תחתונות (ספירות) שהם כוחות ירושלים שהוציא עצמו מרשותן. והגביה מחשבתו ופנה למעלה אל הגדולה והגבורה לעשות שני עגלים כנגדו, ועקר המלכות העליונה ממקום יניקתו למעלה כדי לבטל ולעקור המלכות מבית דוד למטה. והנה זה חטא עבודה זרה כי ניצץ בנטיעות והפריד המיוחד... והנה ירבעם מטעה את ישראל בזה ואומר להם שאין כוונה לעבודה זרה כלל, אבל בשיתוף שתי המידות לתועלת ישראל עכ"ל.

¹⁴ חינוך מצווה כז, כח. וע' בכוזרי מ"א אות צו: חטאת העם היתה אפוא רק בזה שעשו להם תמונה, דבר שנאסר עליהם, ובזה שיחסו כח אלה לדבר אשר עשו בידיהם ומרצונם, בלי אשר באה על כך מצות האלוה... כל חטא העגל לא היה אפוא יציאה מעבודת אל מוציאם ממצרים כי אם עבירה על אחת ממצוותיו, כי הוא יתברך אסר את עבודת את עבודת התמונות עכ"ל.

¹⁵ מ"א פטז 25

¹⁶ מ"א פטז 24

"וואפשר עוד לאמר שהרע מכל אשר היו לפניו, מפני לכתו בכל חטאות ירבעם, כי היה ראוי שיקבל מוסר מפני מה שראה מבית בעשא ומבית ירבעם, ומפני שלא קיבל כלל מוסר מפני זה לה[ק]יר מעט מחטאת ירבעם, הנה ראוי שיאמר שהרע מכל אשר לפניו"

ומ"מ מפשט הלשון שושלת עמרי מתחילה בירידה רוחנית, המחריפה בתקופת אחאב:

"ויעש אחאב בן עמרי הרע בעיני דוד מכל אשר לפניו: ויהי הנקל לכתו בחטאות ירבעם בן נבט ויקח אשה את איזבל בת אתבעל מלך צידנים וילך ויעבד את הבעל וישתחו לו: ויקם מזבח לבעל בית הבעל אשר בנה בשמרון: ויעש אחאב את האשנה ויוסף אחאב לעשות להקעיס את דוד אלהי ישראל מכל מלכי ישראל אשר היו לפניו"¹⁷, "רק לא היה כאחאב אשר התמכר לעשות הרע בעיני ה' אשר הסתה אותו איזבל אישתו. ויתעב מאוד ללכת אחרי הגילולים ככל אשר עשו האמורי"¹⁸.

(מלכים א' ט"ז, ל-לג)

תקופת אחאב היותה את השפל הרוחני העמוק ביותר לו הגיע מלכות ישראל¹⁹, עד שאפילו ע"ז עבד בה ולא בשיתוף כירבעם²⁰.

שפל זה נמשך בתקופת בנו אחזיהו²¹, ומשתפר מעט בתקופת יהורם בן אחאב²².

תקופת יהוא מהווה פריחה רוחנית במלכות ישראל:

וילצאו את מצבות בית הבעל וישרפוה: ויתצו את מצבת הבעל ויתצו את בית הבעל וישמהו למוצאות עד היום: וישמד יהוא את הבעל מישראל²³.

(מלכים ב' י', כו-כז)

ובכל זאת:

"רק חטאי ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל לא סר יהוא מאחריהם עגלי הזהב אשר בית אל נאשר בדרך"²⁴.
(שם, שם, כח)

"ויהוא לא שמר ללקות בתורת דוד אלהי ישראל בכל לבבו לא סר מעל חטאות ירבעם אשר החטיא את ישראל"²⁵.
(שם, שם, לא)

יהוא השכיל לתקן את חטאי בית עמרי אך לא חרג מתקדים ירבעם. גם בניו אחריהו, יהואחז²⁶, יהואש²⁷, ירבעם²⁸ וזכריהו²⁹, וגם המלכים שאח"כ: מנחם בן גד³⁰, פקחיהו בן מנחם³¹ ופקח בן רמליהו³² לא החריפו את המצב הרוחני, אך גם לא שיפרוהו.

¹⁷ מ"א פטז 30-33

¹⁸ מ"א פכא 6-25

¹⁹ סנהדרין דקב ע"ב אמר רבי יוחנן קלות שעשה אחאב כחמורות שעשה ירבעם... אין לך תלם ותלם בא"י שלא העמיד אחאב עבודת כוכבים והשתחוה לה... שכתב על דלתות שומרון אחאב כפר באלוהי ישראל לפיכך אין לו חלק באלהי ישראל עכ"ל. ובירושלמי סנהדרין דנא ע"א: מה היה אחאב עביד? הוה מקשט גרמיה בכל יום, וקאים ליה קומי חיאל... והא א"ל בכמה אנא טב יומיה דין? והוא אמר ליה כן וכן. והוא מפריש טומיתיה (פני משה-האומדן) לע"ז לא הנחתי ע"ז בעולם שלא עבדתי אותה עכ"ל.

²⁰ ז"ל המהרש"א בסנהדרין דקב ע"ב ד"ה אחאב כפר באלהי ישראל: שהמלכים שהיו לפניו עבדו עגלי זהב בשיתוף, אבל הוא אחאב הוסיף לעבוד את הבעלים וכפר באלהי ישראל... ויעזבו את ה'... בעבודת הבעלים, לא עבדו ה' - בשיתוף עכ"ל. וע"ע במלבים מ"א פטז 31 וז"ל אחרי העיון ראיתי כי עבודת הבעל היתה גרועה יותר מענין האשרה, כי בעבודת הבעל זבחו את בניהם והתעיבו מאוד. אבל האשרות היו נוטעים גם אצל הבמות שהיו מקריבים לה' עכ"ל. עד אחאב עבדו לע"ז כאן ולה' שם, בתקופתו אפילו הדי' אמות של ה' - נטעו בי ע"ז. ובהמשך שם (פסוק 34): עד עתה הגם שעבדו העגלים לא פקרו עדיין בכל שרשי האמונה, והיו יראים מפני השבועה והאלה של יהושע (ביריחו), ועתה שאו שאחאב עושה כל התועבות ואין ה' מענישו, כפרו בהשגחה ובנבואה עכ"ל.

²¹ מ"א פכ"ב 4-53: "ויעש הרע בעיני ה', וילך בדרך אביו ובדרך ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל. ויעבוד את הבעל וישתחוה לו, ויכעס את ה' אלהי ישראל ככל אשר עשה אביו".

²² מלכים ב' פ"ג 2-3: "ויעשה הרע בעיני ה' רק לא כאביו וכאימו, ויזר את מצבת הבעל אשר עשה אביו. רק בחטאות ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל לא סר ממנה".

²³ מ"ב י', כו-כז

²⁴ מ"ב פ"י 29

²⁵ מ"ב פ"י 31

דוקא במלך האחרון, הושע בן אלה, השתפר המצב הרוחני:
"וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינַי דָּדָד רַק לֹא כְּמַלְכֵי יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר הָיוּ לְפָנָיו"³³.

(מלכים ב', י"ז, ב)

ודוקא בתקופתו:

"וַיַּעַל מֶלֶךְ אֲשׁוּר בְּכָל הָאָרֶץ וַיַּעַל שְׁמֵרוֹן וַיִּצַר עָלֶיהָ שְׁלֹשׁ שָׁנִים: בְּשָׁנַת הַתְּשִׁיעִית לְהוֹשֵׁעַ לְכַד מֶלֶךְ אֲשׁוּר אֶת שְׁמֵרוֹן וַיִּגַּל אֶת יִשְׂרָאֵל אֲשׁוּרָה וַיֵּשֶׁב אֹתָם בְּחָלָח וּבְחָבוּר נְהַר גּוֹזָן וְעָרֵי מְדִיָּן"³⁴.

(שם שם ה-ו)

ראינו כי היתה נפילה רוחנית גדולה בתקופת ירבעם אשר המשיכה באותה רמה חמישים ושתיים שנה³⁵, נפילה נוספת בתקופת עומרי שהגיע לשפל בזמנו של אחאב, ולאחר ארבעים ושמונה שנה³⁶ עלתה חזרה לרמתה הקודמת שנקבעה ע"י ירבעם. דוקא לפני החורבן והגלות תוקן חטאו של ירבעם במעט.

אם מצבה הרוחני של האומה הישראלית הולך וחסר באופן עקבי, כי אז יש לומר כי לאחר זמן מסוים ולאחר שהגיעו לדרגה נמוכה כ"כ בא החורבן. אך ע"פ דברנו בא החורבן דוקא בשעה של התקדמות ועליה רוחנית, בשעה של חזרה בתשובה. לו היה הגלות בתקופת אחאב ניחא, אך בתקופת הושע בן אלא שסוף סוף מתקן מעט את תקדים ירבעם, אתמהה!

שאלה זו מתחזקת בבדיקת מצבו הרוחני של מלכות יהודה: לאחר פטירת המלך שלמה נופלת הרמה הרוחנית של יהודה בצורה ניכרת מאוד:

"וַיַּעַשׂ יְהוּדָה הָרַע בְּעֵינַי דָּדָד וַיִּקְנְאוּ אֹתוֹ מִכָּל אֲשֶׁר עָשׂוּ אֲבֹתָם בְּחַטָּאתָם אֲשֶׁר חָטְאוּ: וַיִּבְנוּ גַם הַמֶּה לָהֶם בְּמוֹת וּמִצְבוֹת וְאֲשֵׁרִים עַל כָּל גְּבָעָה גְבָהָה וְתַחַת כָּל עֵץ רַעְוֹן: וְגַם קָדַשׁ³⁷ הָיָה בְּאֶרֶץ עֲשׂוֹ כְּכָל הַתּוֹעֵבֹת הַגּוֹיִם אֲשֶׁר הוֹרִישׁ דָּדָד מִפְּנֵי בְּנֵי יִשְׂרָאֵל"³⁸.

(מלכים א', יד, כב-כד)

מעניינת ההשוואה שבין נלכות ישראל של ירבעם למלכות יהודה של רחבעם: בעוד שבראשונה אין אנו מוצאים ירידה במידות ובאמונה למעט עגלי הזהב שדרכם עובדים לה', בשניה ניכרת ירידה מוסרית ורוחנית – אמונית: את האשרה שהכניס אחאב לישראל לאחר שישים שנה, עובדים יהודה כבר עתה.

ירידה רוחנית זו היתה קצרה וארכה רק כחמש שנים³⁹, ולאחריה:

"וַיִּפְּנְעוּ שָׂרֵי יִשְׂרָאֵל וְהַמְּלָךְ וַיֵּאמְרוּ צְדִיק יְדָדָד⁴⁰... וּבְהַפְּנֵעוֹ שָׁב מִמָּוְנוֹ אֵף יְדָדָד וְלֹא לְהַשְׁחִית לְכָלָה וְגַם בִּיהוּדָה הָיָה דְבָרִים טוֹבִים⁴¹... וַיַּעַשׂ הָרַע כִּי לֹא הִכִּין לְבָבוֹ לְדָרוֹשׁ אֶת דָּדָד"⁴².

²⁶ מ"ב פ"ג 20יעש הרע בעיני ה' וילך אחר חטאת ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל לא סר ממנה".

²⁷ מ"ב פיג 11

²⁸ מ"ב פיד 24

²⁹ מ"ב פטו 9: ויעש הרע בעיני ה' כאשר עשו אבותיו, לא סר מחטאות ירבעם בן נבט אשר החטיא את ישראל.

³⁰ מ"ב פטו 18

³¹ מ"ב פטו 24

³² מ"ב פטו 28

³³ מ"ב פיז 2

³⁴ מ"ב פיז 5-6

³⁵ ע"פ הפסוקים. יש לדעת כי לרד"ק במ"א פטו 33 לא היה מלך בישראל במשך שמונה שנים שבין מות ירבעם להמלכת בנו נדב, וא"כ הוא תקופה זו כ 60 שנה.

³⁶ ע"פ הפסוקים. הסבר זה הוא לשיטת הרד"ק שמחלוקת תבני בן גינת ועמרי היתה רק ארבע חודשים, ומלך עמרי בתקופת תבני חמש שנים, ועוד שב שבשומרון. לפרש"י במ"א פטו 23, מחלוקתם היתה חמש שנים.

³⁷ קדש לרש"י הוא ניאוף ויונתן תרגם נפקת ברא.

³⁸ מ"א פיד 22-24

³⁹ עד עלית שישק מלך מצרים. דהיי"ב פיב 5-2.

⁴⁰ דברי הימים ב' פיב 6

⁴¹ שם פיב 12

(דברי הימים ב', י"ד, ו-יד)

וכך גם בתקופת בנו של רחבעם – אביה ⁴³. חזרה כמעט מלאה לשיא הרוחניות שבתקופת דוד ושלמה, בימי המלך אסא:

"ויעש אסא הישר בעיני ידוד כדוד אביו: ויעבר הקדשים מן הארץ ויסר את כל הגללים אשר עשו אבתיו: וגם את מעכה אמו ויסרה מגבירה אשר עשתה מפלצת לאשרה ויכרת אסא את מפלצתה וישרף בנחל קדרון: והבמות לא סרו רק לבב אסא הנה שלם עם ידוד כל ימיו⁴⁴:"

(מלכים א' ט"ו, יא-יד)

"ויסר את מזבחות הנכר והבמות וישבר את המצבות ויגדע את האשרים: ויאמר ליהודה לדרוש את ידוד אלהי אבותיהם ולעשות התורה והמצוה: ויסר מפל ערי יהודה את הבמות ואת החמנים...⁴⁵."

(דבה"י ב' י"ד, ב-ד)

דבר אחד פגם בפריחה הרוחנית: "והבמות לא סרו". במשך מאות בשנים⁴⁶, היות המשכן בישראל, הותר לזבוח קרבן במזבח פרטי, בבמות. כיון שנבנה בית המקדש נאסרו הבמות, אך אין זה איסור ע"ז אלא לאו בעלמא⁴⁷. לאחר תקופת דוד ושלמה חזרו העם להקריב בבמות, ופגם זה התמיד בשמך רוב מלכי בית דוד.

זרע הפורענות ניטע בימי בנו של אסא, שכן התמזגו שני שושלות המלוכה בישראל, יי נישואי בת אחאב לבן יהושפט – יהורם⁴⁸. אומנם יהושפט צדיק היה:

"ויילך בכל דרך אסא אביו לא סר ממנו לעשות הישר בעיני ידוד: אף הבמות לא סרו עוד העם מזבחים ומקטרים בבמות⁴⁹."

(מלכים א', כ"ב, מג-מד)

אך בנו, נין ונכד לאסא ועמרי, אינו ממשיך את דרכו:

"ויילך בדרך מלכי ישראל פאשר עשו בית אחאב כי בת אחאב היתה לו לאשה ויעש הרע בעיני ידוד."

(מלכים ב' ח', יח)

וכן בנו של אחזיהו:

"בן עשרים ושתים שנה אחזיהו במקלו ונשנה אחת מלך בירושלם ושם אמו עתליהו בת עמרי מלך ישראל: וילך בדרך בית אחאב ויעש הרע בעיני ידוד כבית אחאב כי חתן בית אחאב הוא⁵⁰."

(שם שם, כו-כז)

⁴² שם פיב 14

⁴³ מ"א פטו 3: "וילך בכל חטאות אביו אשר עשה לפניו, ולא היה לבבו שלם עם ה' אלוהיו כלבב דוד אביו". יש לציין כי ירמיה הנביא נמנע מלציין את הירידה הרוחנית של יהודה בתחילת מלכות ירבעם, ואף אינו מציין כלל בשעת מות רחבעם את רמתו הרוחנית, כמקובל בכל ספר מלכים. רק ברמז לעניין אביס בנו כתוב- וילך בכל חטאות אביו. עוד לתשומת לב כי בעוד שעזרא, מחבר ספר דברי הימים, מציין במפורש כי רחבעם "עשה הרע", ירמיה נמנע מלציין זאת אפילו בבנו, רק "לא היה לבבו שלם... כלבב דוד אביו".

⁴⁴ מ"א פטו 11-15.

⁴⁵ דה"י ב פיב 2-4.

⁴⁶ לשון הרמב"ם הלי' בית הבחירה פ"א ה"ב-ג: כיון שנכנסו לארץ העמידו המשכן בגלגל ארבע עשרה שנה שכבשו ושחלקו. ומשם באו לשילה, ובנו שם בית של אבנים ופרשו יריעות המשכן עליו, ולא היתה שם תקרה. ושלש מאות ותשע ושישים שנה עמד משעכן שילה, וכשמת עלי חרב, ובאו לנוב ובנו שם את המקדש, וכשמת שמואל חרב. ובאו לגבעון ובנו שם מקדש, ומגבעון באו לבית העולמים. וימי נוב וגבעון שבע וחמישים שנה. כיון שנבנה המקדש בירושלים נאסרו כל המקומות כולם לבנות בהן בית לה' ולהקריב בהן קרבן עכ"ל.

⁴⁷ לשון הרמב"ם הלי' ביאת המקדש פ"ט ה"ד: מי שעבר ועשה בית חוץ למקדש להקריב בו קרבנות לשם, אינו כבית עבודה זרה. ואעפ"כ כל כהן שימש בבית כזה לא ימש בבית המקדש לעולם. וכן כלים שנשתמשו בהן שם, לא ישתמשו בהן במקדש לעולם אלא יגנזו. ויראה לי שאם עבד כהן ששימש שם במקדש- לא פסל עכ"ל.

⁴⁸ מ"ב פ"ח 18. ועי' דה"י פיב 1- "והיה ליהושפט עשר וכבוד לרוב ויתחתן לאחאב", וברד"ק שם שלקח בת אחאב לבנו יהורם. ואולם ברד"ק מ"ב פ"ח 26 מביא בשם סדר עולם כי בת עמרי נישאה לבן אסא-יהושפט. וכן פשט הפסוק עתליהו בת עמרי ולא בת אחאב. ואפשר דבני בניס כבנים. (מלבי"ם).

⁴⁹ מ"א פכב 43-44.

⁵⁰ מ"ב פ"ח 26-27.

גם לאחר הכחדת זרע אחאב ע"י יהוא והריגת אחזיהו ואחיו⁵¹, ממשיך השפל הרוחני ע"י עתליה ביתו של אחאב.

ענה מתחילה תקופת חוסר העקביות - 'הזיג-זג':

"ויעש יהואש הישר בעיני ידוד כל ימיו אשר הורהו⁵²? הוידע הכהן: רק הבמות לא סרו עוד העם מזבחים ומקטרים בבמות"⁵³.

(מלכים ב' י"ב ג-ד)

אך לאחר מותו של יהוידע הכהן שב לחטוא, אומנם לדיוטא של בית אחאב לא הגיע, אך:

"ואחרי מות יהוידע באו שרי יהודה וישתחוו למלך אז שמע המלך אליהם: ויעזבו את בית ידוד אלהי אבותיהם ויעבדו את האשרים ואת העצבים... וישלח בהם נבאים להשיבם אל ידוד ויעידו בם ולא האזינו: ורוח אלהים לבשה את זכריה בן יהוידע הכהן ויעמד מעל לעם ויאמר להם כה אמר האלהים למה אתם עבדים את מצות ידוד... ויקשרו עליו וירגמהו אבן במצות המלך בחצר בית ידוד"⁵⁴.

(דבה"ב כ"ד, יז-כב)

חטאי ע"ז ושפיכות דמים.

אמציה בנו השיב עטרה ליושנה⁵⁵ כבימי אסא, וכן בתקופת בנו עזריה⁵⁶ (עוזיה) ונכדו יותם⁵⁷. אחז בן יותם מוריד שוב את יוהדה לשפל המדרגה:

"ולא עשה הישר בעיני ידוד אלהיו כדוד אביו: וילך בדרך מלכי ישראל וגם את בנו העביר באש כתעבות הגוים... ויזבח ויקטר בבמות ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן⁵⁸... וירא את המזבח אשר בדמשק וישלח המלך אחז אל אוריה הכהן את דמות המזבח... ויעל עליו: ויקטר את עלתו ואת מנחתו"⁵⁹.

(מלכים ב', בי-ז)

בונה אחז תחליף למזבח הנחושת, ועליו מקריבים כל קורבנות הציבור. ועוד משנה מבנין בית המקדש.

חזקיה בנו מעלה את יוהדה שוב, והפעם יותר מאשר בתקופת אסא:

"ויעש הישר בעיני ידוד ככל אשר עשה דוד אביו: הוא הסיר את הבמות ושב את המזבחות וכת את האשרה וכתת נחש הנחשת... בידוד אלהי ישראל בטח ואחרי לא היה כמהו⁶⁰ בכל מלכי יהודה ואשר היו לפניו: ויזבק בידוד לא סר מאחרי וישמר מצותיו אשר צנה ידוד את משה: והיה ידוד עמו..."⁶¹.

(מלכים ב' י"ח, ג-ו)

תקופת חזקיהו כתקופת דוד ושלמה בשעתו⁶²!

⁵¹ מ"ב פ"י 13-14

⁵² ובמלבי"ם במקום וז"ל ויש אצלי הבדל בין הוראה ובין לימוד... ור"ל שלא למד (יואש) היטב רק שהורה והראה לו, ובמות המורה נטה מן הדרך. מה שלא היה כן אם הי לומד להשכיל ולהיטב בדרך לימוד עכ"ל.

⁵³ מ"ב פיב 3-4

⁵⁴ דהיי"בפכד 17-22 בדילוגים.

⁵⁵ מ"ב פיד 3-4: "ויעש הישר בעיני ה' רק לא כדוד אביו... רק הבמות לא סרו, עוד העם מזבחים ומקטרים בבנות".

⁵⁶ פטו 3-4. ובדברי הימים ב' פכו 5: "ויהי לדרוש אלהים בימי זכריהו המבין בראות אלוהים, ובימי דורשו את ה' הצליחו האלהים". ובמלבי"ם שם שהיה מבין במחזות בעלי נבואה ורוח"ק.

⁵⁷ מ"ב פטו 3-4

⁵⁸ מ"ב פטו 2-4. ובדברי הימים ב' פכח 1-4 מוסיף "וגם מסכות עשה לבעלים, והוא הקטיר בגיא בן הינום ויבער את בניו באש".

⁵⁹ מ"ב פטו 10-17.

⁶⁰ במידת הבטחון. מלבי"ם.

⁶¹ מ"ב פיח 2-7

⁶² סנהדרין דצד ע"ב: א"ר יצחק נפחא חובל עול של סנחריב מפני שמנו של חזקיהו, שהיה דולק בבתי כנסיות ובבתי מדרשות. מה עשה? נעץ חרב על פתח בהמ"ד ואמר כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב זו. בדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ. מגבת ועד אנטיפרס ולא מצאו תינוק ותינוקת, איש ואישה, שלא היו בקיאים בהלכות טומאה וטהרה. ועל אותו הדור הוא אומר וכו'. עכ"ל. ובסנהדרין דכ ע"א: "אמר רבי שמואל בר נחמני אמר רבי יונתן מאי דכתיב שקר החן והבל היופי?... דבר אחר שקר החן זה דורו של משה, והבל היופי זה דורו של

ולאחר מותו שיא הירידה השפל הנמוך ביותר שהגיע אליו מלכות יהודה :

"בן שְׁתַּיִם עֲשָׂרָה שָׁנָה מְנַשֶּׁה בְּמֶלֶכוֹ וְחַמְשִׁים וְחָמֵשׁ שָׁנָה מְלָךְ בִּירוּשָׁלַם... וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינָי דָּוִד כְּתוֹעֵבַת הַגּוֹיִם... וַיֵּשֶׁב וַיִּבֶן אֶת הַבַּמּוֹת... וַיִּקַּם מִזְבְּחֹת לַבַּעַל וַיַּעַשׂ אֲשֶׁרָה פֶּאֶשֶׁר עֲשָׂה אַחָב מְלָךְ יִשְׂרָאֵל וַיִּשְׁתַּחֲוֶה לְכָל צָבָא הַשָּׁמַיִם וַיַּעֲבֹד אֹתָם: וַבִּנְיָה מִזְבְּחֹת בְּבֵית דָּוִד... לְכָל צָבָא הַשָּׁמַיִם בְּשֵׁתֵי חַצְרוֹת בֵּית דָּוִד: וְהַעֲבִיר אֶת בְּנוֹ בָּאֵשׁ וְעוֹנֵן וְנַחֲשׁ וְעֲשָׂה אוֹב וַיִּדְעָנִים הִרְבָּה לַעֲשׂוֹת הָרַע בְּעֵינָי דָּוִד לְהַכְעִיס: וַיִּשָּׂם אֶת פֶּסֶל הָאֲשֶׁרָה אֲשֶׁר עֲשָׂה בְּבֵית... הָרַע מִפְּלֵ אֲשֶׁר עָשָׂה הָאֱמֹרִי אֲשֶׁר לָפְנָיו... וְגַם דָּם נָקִי שָׁפַךְ מְנַשֶּׁה הִרְבָּה מְאֹד עַד אֲשֶׁר מָלָא אֶת יְרוּשָׁלַם פֶּה לְפֶה לְבַד מִחֲטָאתוֹ אֲשֶׁר הִחֲטִיא אֶת יְהוּדָה..."⁶³

(מלכים ב' כ"א, א-טז)

ועוד הוסיף לחטוא באופן פרטי⁶⁴ וציבורי, במידות רעות⁶⁵ ובאמונות זרות. ובתקופת בנו עוד מעמיק הקרע בין ישראל לאביהם שבשמים :

"וַיַּעַשׂ הָרַע בְּעֵינָי דָּוִד פֶּאֶשֶׁר עֲשָׂה מְנַשֶּׁה אָבִיו... וְלֹא נִכְנַע מִלְּפָנָי דָּוִד כִּהְפָנַע מְנַשֶּׁה אָבִיו כִּי הוּא אָמוֹן הִרְבָּה אֲשָׁמָה"⁶⁶.

(דבה"י ב' ל"ג כב-כג)

עוד לדעת כי בתקופת מנשה ואמון לא רק חטאי יהודה עברו ראש, אלא עוד דאגו מנשה ואמון להשכיח התורה מישראל. שמונה עשרה שנה לאחר מות אמון נמצא ספר תורה⁶⁷ מוחבא בבית ה'. וברד"ק שם וז"ל דרשו כי אחז שרף את התורה, והאמינו מפניו ס"ת אחד והטמינהו תחת הנדבך, ועכשיו מצא חלקיה ס"ת הזה. ורחוק הוא זה שחזקיה שבא אחריו ריבץ תורה בישראל, איך לא הוציאו? וכמה ספרי תורה הניח חזקיהו במותו. אלא מנשה מלך זמן רב, שהרי מלך נ"ה שנה ועשה הרע בעיני ה'... והוא השכיח התורה מישראל ואין פונה אליה... ובנ"ה שנה נשתכחה התורה... וא"ת והרי מנשה עשה תשובה... א"כ היאך לא החזיר את התורה ליושנה ולא קרא בה, ואיך היה אצל חזקיה ואחרים חידוש דברי התורה? אפשר כי הגלות שגלה מנשה היה בזקנותו, ואחר שעשה תשובה לא האריך ימים כ"כ... ולא נתן אל ליבו לחפש ספר תורה עכ"ל.

לאחר מות מנשה ואמון, עליה מבירא עמיקתא לאיגרא רמה בתקופת יאשיהו: "ויעש הישר בעיני ה' וילך בכל דרך דוד אביו ולא סר ימין ושמאל"⁶⁸, "ויצו המלך... להוציט מהיכל ה' את כל הכלים העשויים לבעל ולאשרה ולכל צבא השמים ושרפם... והשבית את הכמרים... ויתץ את בתי הקדשים... ויטמא את הבמות"⁶⁹ ועוד ועוד השמיד כל ע"ז שהיתה ביהודה, "וכמוהו לא היה לפניו מלך אשר שב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו, ככל תורת משה, ואחריו לא קם כמוהו"⁷⁰.

ולאחר שלושים ואחת שנה של פריחה רוחנית כבתקופת דוד, שוב ירידה בתקופת יהואחז: "ויעש הרע בעיני ה' ככל אשר עשו אבותיו"⁷¹, יהויקים⁷², יהויכין⁷³, וצידקיהו⁷⁴. ואולם בגמרות ובמדרשים משמע דתקופת יהויקים

יהושע, יראת ה' היא תתהלל זה דורו של חזקיה ע"כ. ופרש"י: דורו של משה ויהושע עסקו בתורה הרבה ודורו של חזקיה יותר מהם! ע"כ ועוד ביקש הקב"ה לעשות לחזקיהו משיח (שם דצד ע"א).

⁶³ מ"ב פכא 7,11,16. וביבמות דמט ע"ב-דנ ע"א לומדים שהדם ששפך מנשה עד אשר מילא ירושלים מפה אל פה הוי רציחת ישעיה הנביא ששקול כנגד משה שנאמר בו פה אל פה.

⁶⁴ דהיי"ב פלג 9: "ויתע מנשה את יהודה ויושבי ירושלים לעשות רע מן הגוים אשר השמיד ה' מפני בני ישראל

⁶⁵ יומא דט ע"ב: מקדש ראשון מפני מה חרב? מפני ג' דברים שהיו בו ע"ז, ג"ע, שפ"ד. עכ"ל. ובהמשך הגמרא לומדת כל דבר מתקופת מנשה: ע"ז מהפסל שהכניס להיכל. ג"ע מחוסר צניעות רב שבאותה תקופה, ונלקח מפסוק בישעיה שנהרג בתקופת מנשה כנ"ל⁶³. ועוד בסנהדרין דק"ג ע"ב מנשה בא על אחותו. שפיכות דמים מפשט הפסוק שהובא במנשה, "וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאוד".

⁶⁶ דהיי"ב פלג 22-3. וכן במ"ב פכא 21-20 בחריפות פחותה. ובסנהדרין דק"ג ע"ב: רבי יוחנן ור"א, חד אמר ששרף את התורה, וחד אמר שבא על אימו. אמרה לו אימו כלום יש לך הנאה ממקום שיצאת ממנו? א"ל כלום אני עושה אלא להכעיס את בוראי.

⁶⁷ מ"ב פכב 8 ואילך.

⁶⁸ מ"ב פכב 2.

⁶⁹ שם פכב 8-4 בדילוגים. ועוד שם באריכות רבה מאוד.

⁷⁰ מ"ב פכב 25. ובמלבי"ם: במידת התשובה.

⁷¹ מ"ב פכב 32.

וצידקיה לא היו בשפל המדרגה כ"כ: "א"ר יוחנן משום רשב"י מאי דכתיב בראשית ממלכות יהויקים בן יאשיהו וכתוב בראשית ממלכת צידקיה. וכי עד האיזנא לא הווי מלכי? אלא ביקש הקב"ה להחזיר את העולם כולו לתוהו ובוהו בשביל יהויקים⁷², נסתקל בדורו ונתקררה דעתו (פרש"י: שהיו צדיקים שעדיין לא גלו החרש והמסגר). ביקש הקב"ה להחזיר העולם כולו לתוהו ובוהו בשביל דורו של צדקיה ונתקררה דעתו בצדקיה. והכתוב ויעש הרע בעיני ה'! שהיה בידו למחות ולא מיחה עכ"ל לשון הגמרא⁷⁵.

ועוד שנו רבותינו הוא שלום הוא צידקיה. ולמה ניקרא שמו שלום? שהיה מושלם במעשיו עכ"ל⁷⁶.

נמצא כי תקופת מלכות יהודה משופעת בעליות וירידות רוחניות, ושוב לקראת הסוף אנו מוצאים החזרת עטרה ליושנה בתקופת חזקיה ויאשיהו, ומעט בדור יהויקים ובמלך צידקיה. ומדוע דווקא אז בא החורבן והגלות? וכי לא ראוי שיגיע אם כבר בתקופת אחז, מנשה ואמון?

על דרך הפשט יש לומר שעד עתה הנחנו הנחה סמויה: הרמה הרוחנית של העם זהה לרמתו של המלך, המנהיג באותו זמן. הנחה זו אינה הכרחית. אפשר שרמתן הרוחנית השתנתה תדיר אך דרגתם הדתית של העם בכללותו אכן ירדה הלוך וחסור בהדרגה, ללא התחשבות בעומד בראשה. כאשר הגיע המצב לשפל המדרגה, הביא הקב"ה עלינו גלות וחורבן.

את הגמרא⁷⁷ המספרת שדורו של יהויקים צדיקים היו, אפשר להסביר כי רוב העם אכן חטא ומצבו הידרדר, אך בזכות המעט- נשא לכל המקום בעבורם. תקופת יהויכין מסתיימת בגלות הנהגת העם המדינית, הכלכלית, הביטחונית⁷⁸ והרוחנית וביניהם "החרש והמסגר אל"ף" ובגמרא⁷⁹: **חרש שבשעה שפותחין נעשו הכל כחשין, ומסגר כיוון שסוגרין (פרש"י הלכה שהם סגורים בה, שאינם יודעים להשיב שואליהם, שוב אין פותחים באחרים) שוב אין פותחים עכ"ל.** בזכות אותם צדיקים לא החריב ה' את מלכות ישראל⁸⁰, אך לאחר גלותם זכות צדקיה לבד לא עמדה למנוע את חרבן הממלכה.

אולם על דרך הדרש והחסידות אי אפשר לנתק את רמת המלך, המנהיג, מרמת העם בתקופתו: "זה דור דורשיו מבקשי פניך יעקב סלה. פליגי בה רבי יהודה נשיאה ורבנן. חד אמר דור לפי פרנס וחד אמר פרנס לפי הדור"⁸¹. זיקה וקשר מוחלט בין הפרנס, המלך, המנהיג לדורו.

אמנם מסקנת הגמרא דקשר זה אינו קשר רוחני, דא"כ הכיצד יהויקים רשע ודורו צדיק, הכיצד צדקיה צדיק ודורו רשעים, "אלא לעניין תוקפא וניחותא קאמרינן", ופרש"י לעניין כעס וענוה, אם הדור עז הקב"ה מעמיד עליהם פרנס עז, ואם הדור נוחין זה לזה הקב"ה מעמיד עליהן פרנס המנהיגם בנחת, ולהפך לדעה שדור לפי פרנס. אך בספרי החסידות לומדים אחרת: "דבר ידוע שפרנס הדור נפשו כוללת כל נפשות הדור כמו שאמרו חז"ל פרנס לפי הדור וכן דור לפי פרנס... שהמלך הוא כלל כל האומה ולכך יוכל להנהיגם כולם..."

⁷² מ"ב פכג 37. ובדה"ב פלו 8: ותועבותיו. ובסנהדרין דקג ע"ב: שחקק שם עבודת כוכבים על אמתו, או שחקק שם שמים על אמתו. ובילקוט שמעוני רמט- שהיה לבוש כלאים, ששך לו הערלה, שהיתה כתובת קעקע על בשרו, שבא על כלתו ועל אימו ועל אשת אביו, שהיה תופס נשים, הורג בעליהן, מענה אותם ומאבד ממונן.

⁷³ מ"ב פכד 9.

⁷⁴ פכד 19

⁷⁵ סנהדרין דקג ע"א.

⁷⁶ הוריות ד"א ע"ב. וע"ע בסוכה דנ"ב ע"ב שנמנה בכלל נסיכי אדם.

⁷⁷ סנהדרין דקג ע"א.

⁷⁸ מ"ב פכד 14-16: והגלה את כל ירושלים ואת כל השרים ואת כל גבורי החיל.. וכל החרש והמסגר, לא נשאר זולת דלת עם הארץ. ויגל את יהויכין בבלה ואת אש הממך ואת נשי המלך ואת סריסיו, את כל אילי הארץ הוליד גולה מירושלים בבלה. ואת כל אנשי החיל שבעה אלפים, והחרש והמסגר אלף, הכל גיבורים עשי מלחמה, ויביאם מלך בבל גולה בבלה".

⁷⁹ גיטין דפח ע"א.

⁸⁰ וכן כותב המהרש"א בח"א על גיטין דפח ע"א: ביקש הקב"ה להחזיר עולם לתוהו ובוהו ברשעו של יהויקים, ונתקררה דעתו בדורו. ביקש הקב"ה להחזיר עולם לתוהו ובוהו בשביל דורו של צדקיה, ונתקררה דעתו בשביל צדקיה שהיה צדיק, והיינו משום דדורו של יהויקים עדיין היו החכמים החרש טוהמסגר בירושלים, משא"כ בדורו של צדקיה שכבר גלו עכ"ל.

⁸¹ ערכין ד"ז ע"א. ועוד מופיע בבראשית רבא פרשה פ, אות א': כדור כן נשיא, וביפה תואר: אם נחזה כי הדור פרוץ אנו יודעים שהנשיא אשם בדבר, אבל זה ע"כ רק על הרוב נאמר ולקנטר לדבי נשיאה בא עכ"ל.

ולכך אמרו חז"ל⁸² איזהו דור חביב מכל הדורות? זה דור המדבר, והיינו לפי שפרנסים היה משה רבינו שהיה חביב מכל הפרנסים⁸³, "ובכל דור ודור כפי מעלת הדור כולו כן הוא מעלת וקדושת הכהנים שבאותו הדור ותלמידי החכמים וכל ראשי ישראל... ראש הדור הוא הממשיך במעשיו ובלימודו ובמחשבתו שפע לכל הדור, שעל כן נקרא פרנס הדור, שהוא המפרנסם בכל צרכיהם... והפרנס במקום המלך"⁸⁴.

ועוד למדנו "ת"ר ושבעים מזקני ישראל, למה לא נתפרשו שמותם? ... שלא יאמר אדם לחברו פלוני כמשה ואהרון! פלוני כאלדד ומידד? פלוני כנדב ואביהו? (שאשמע לו עכשיו)? ... שקל הכתוב ג' קלי עולם כג' חמורי עולם לומר לך ירובעל (גדעון) בדורו כמשה בדורו, בן (שמשון) בדורו כאהרון בדורו, יפתח בדורו כשמואל בדורו, ללמדך שאפילו קל שבקלים ונתמנה פרנס על הציבור הרי הוא כאביר שבאבירים. ואומר ובאת אל הכהנים הלויים ואל השופט אשר יהיה בימים ההם. וכי תעלה על דעתך שאדם הולך אל השופט שלא היה בימיו? הא- אין לך ללכת אלא אצל שופט שבימיו, ואומר אל תאמר מה היה שהימים הראשונים היו טובים מאלה"⁸⁵. בפשטות הכוונה שמשה ואהרון גדולים מגדעון ומשמשון אלא שצריך להתייחס אליהם בדורם כאילו היה משה ואהרון. אך במדרש⁸⁶ מוסיף על הנ"ל: "רבי אבא בר כהנא... דור הולך ודור בא, לעולם יהיה בעיניך דור שבא כדור שהלך. שלא תאמר אילו היה רבי עקיבא קיים הייתי קורא לפניו, אילו היה רבי זעירא קיים הייתי שונה לפניו... אין ל אלא שופט שבדורך. אמר רבי ברכיה כתיב ויהודע הנגיד לאהרון, וכי יהודע גדול מאהרון? אלא אילו היה אהרון קיים, צדוק היה גדול ממנו בשעתו... אילו היה אהרון קיים, עזרא היה גדול ממנו בשעתו". אין הכוונה שצריך להשמע לגדולי דורו בליט ברירה שהרי גדולי הדורות הקודמים אינם, אלא כל ההשפעה יכול אדם לקבל בגדולי דורו דווקא⁸⁷. למדנו אם כן קשר אמיץ בין הדור למנהיגו, השתקפות הדור במנהיגו, וממילא גם קשר בין רמתם הרוחנית.

אמנם סברה חזקה היא לנתק רמת המלך מהעם, שלשנות רישמית ע"י המלך את דת המדינה מע"ז להשי"ת קל יותר מאשר לשנות מורשת אמונות ודעות של מיליונים, ואם יכולים היו חזקיה ויאשיה להחזיר העם בתשובה על כרחך לא היו רחוקים כ"כ מהתורה ועבודת ה', אך בכ"ז רואים אנו כי גם מצב העם נשתנה חליפות בפער שנים קטן, כבתחילת מלכות רחבעם "כי מעלן בה"⁸⁸ "אע"פ שחמש שנים לפני"כ עוד היה שלמה קיים, ובדור צדקיה שרשעים היו אע"פ שאחד עשרה שנה⁸⁹ לפני"כ מלך יאשיהו.

ומ"מ במלכות ישראל יקל עלינו יותר הסבר זה, שאין אנו מוצאים מפורשות השתתפות העם ברשע המלך. אפילו בשיא השפל הישראלי, בתקופת אחאב, פונה אליהו הנביא אל העם ואומר "עז מתני אתם פוסחים על שני הסעיפים, אם ה' האלוקים לכו אחרי, ואם הבעל לכו אחרי"⁹⁰, ומשמע שעוד עבדו את ה', שמרו התורה והמצוה⁹¹, אלא שנקט בדרך "כי אינך יודע אי זה יכשר הזה או זה ואם שניהם כאחד טובים"⁹² עפ"י י"ל דרך בתקופת הושע בן אלה עזבו לגמרי את ה'.

תשובת המדרש⁹³ שונה: "מה נשתנה הושע בן אלה שגלו עשרת השבטים בימיו, אלא עד עכשו היתה עבודת אלילים קשורה ביחיד וקשה לפני הקב"ה להגלות את הצבור בעון יחיד, כיון שבא הושע בן אלה וביטל כל המשמרות כלן ואמר כל מי שיעלה לירושלים יעלה ולא אמר הכל יעלו לירושלים, עליו הוא אומר ויעש הרע

⁸² ילקוט שמעוני, חבקוק, תקסג.

⁸³ ליקוטי מאמרים לרב צדוק מלובלין ע"מ 84, וכן הוא שם בע"מ 91. וע"ע ליקוטי מוהר"ן יז, א.

⁸⁴ דברי סופרים לרב צדוק ע"מ 19, וכן הוא שם בע"מ 24.

⁸⁵ ר"ה דכה עם פרש"י.

⁸⁶ מדרש הגדול עה"פ ואל השופט אשר יהי בימים ההם, דברים פי"ז 9.

⁸⁷ ציטוט מלשונו של הרב חיים שמואלביץ בשיחות מוסר, ח"א תשל"א, מאמר יט. ועוד שם ח"ב מאמר ו'.

⁸⁸ דהיי"ב פי"ב 2. לשון רבים. וכן מוכח בהמשך שם 5-7.

⁸⁹ מ"ב פכג 36: "בן עשרים וחמש שנה יהויקים במולכו ואחת עשרה שנה מלך בירושלים". יהויקים בן יאשיהו,

ויהויכין נכדו שמלך רק שלוש חודשים (פכ"ד 8 שם), מהווים פער שנים קטן בן יאשיהו לצדקיהו.

⁹⁰ מ"א פיח 21.

⁹¹ ולכן פרש"י בחולין דד ע"ב: אחאב וסיעתו חזינן בהו דעובדי ע"ז הו, ובנבלה לא אשכחין דפקרי עכ"ל.

ובסנהדרין דקב ע"ב- אחאב שקול היה, מתוך שהנה ת"ח מנכסיו כיפרו לו מחצה. ועוד שם שכיבד התורה

ולומדיה. ועי' מרגליות הים עמ"ס סנהדרין שם אות ז'.

⁹² קהלת פי"א 6.

⁹³ ילקוט שמעוני רלד, בשם תנא דבי אליהו. ועי' ג"כ בגיטין דפ"ח ע"א: אותן פרדסאות שהושיב ירבעם על הדרכים כדי שלא יעלו ישראל לרגל בא הושע וביטלן, ואעפ"כ לא עלו ישראל לרגל עכ"ל. ועי"ש מהרש"א דהושע עבד ע"ז כמלכי יהודה הרשעים, רק לא ביטל עולי רגלים כירבעם.

בעיני ה' רק לא כמלכי ישראל, עליו עלה שלמנאסר, מפני ששפט קולר מצוארו ונתנו בצואר הרבים, מכאן אמרו כל העושה מצוה ואינו גומרה מתחייב בנפשו וקובר אשתו ושני בניו עכ"ל. עפ"י יתכן שמצבו הרוחני של העם השתפר בתקופת הושע בן אלה, ומצב המלך אכן מייצג נאמנה את מצב העם, אך הגלות והחורבן מגיע בחטא הרבים אפילו קל יחסית (שב ואל תעשה) ולא בחטא האחד אפילו חמור. וכן מצינו דאסור לבי"ד להושיב זונות פנויות במקומות דשכיחי פרוצים בעריות, כדי שלא יכשלו באשת איש ובנידה, "כי כל חטא גדול שנעשה שלא ברשות בי"ד כל ישראל נקיים, אבל חטא קטן הנעשה ברשות בי"ד הוא חטאת כל הקהל"⁹⁴, וזה היה עוון סדום ופילגש בגבעה, דאיסור קל דרבים חמור לאין ערוך מחטא חמור דיחיד.

תשובה נוספת בנויה על יסוד "מילוי הסאה"⁹⁵ וכן הוא במדרש⁹⁶: "ודור רביעי ישובו הנה: זה הוא שאמר הכתוב קורא הדורות מראש, מלמד שזימן הקב"ה לדור חייב שיבואו בו ישראל כדי לכלות שונאיהם ולא ישאירו מהן שריד ופליט. הדא הוא דכתיב "כי לא שלם עוון האמורי". ועליהן הכתוב אומר "במלאת ספקו יצר לו"... שהאריך להן הקב"ה עד שנתמלא התרקיב, ודן כאחת על הכל, כדי שלא תהיה להם תקומה. אבל בישראל אומר על כן אפקוד עליכם את כל עוונותיכם. פוקד עליהם ראשון ראשון כדי שלא ימקו בעוונם, וזו מידת הרחמים היא לישראל עכ"ל.

כך מסביר השפתי כהן על הפסוק "בצר לך ומצאך כל הדברים האלה"⁹⁷ וז"ל: "כמו שאמרו חז"ל על פסוק רבות רעות צדיק"⁹⁸. משל למלך שכעס על בנו ונשבע לזרוק עליו אבן גדולה. אח"כ נתחרט המלך, שאין לו בן אחר שירש המלכות, והבן ג"כ חזר בו ממה שהיה עושה. אמרו לו למלך: האבן תפוצץ אותה לחתיכות דקות ותזרוק אותם אחת אחת על הבן, שבועתך תתקיים והבן לא יזק, כנאמר רבות רעות לצדיק. אבל ברשע אומר תמותת רשע רעה, רעה אחת זורקה כולה בפעם אחת, כן אומר כאן בצר לך, שהצרה עומדת כנגדך, לא תבוא עליך בפעם אחת, אלא ומצאוך כל הדברים האלה, כמו משל של האבן עכ"ל.

ובגמרא⁹⁹: "יומא חד אשכחוהו [לרב ספרא] אמרו ליה, כתיב רק אתכם ידעתי מכל משפחות האדמה, על כן אפקוד עליכם את כל עוונותיכם. מאן דאית ליה סיסיא, ברחמיה מסיק ליה (פרש"י: מי שיש לו זעם מעלהו על אוהבו)? אישתיק.... אמר להו [רבי אבהו] אמשול לכם משל למה"ד. לאדם שנושה משני בני"א, אחד אוהבו ואחד שונאו. אוהבו נפרע ממנו מעט מעט, שונאו נפרע ממנו בבת אחת עכ"ל.

יסוד מילוי הסאה מופיע לא רק על אומות אלא גם על בודדים, כלשון הגמרא¹⁰⁰: "ובסאסאה בשלחה תריבנה למה לי? לכדרב חנינא בר פפא... אין הקב"ה נפרע מן האומה עד שעת שילוחה... אמר רב הימנונא אין הקב"ה נפרע מן האדם עד שתתמלא סאתו שנאמר במלאת ספיקו יצר לו עכ"ל.

עפ"י נבין פשט הגמרא¹⁰¹: "דרש מרימר, מאי דכתיב: וישקוד ה' על הרעה ויביאה עלינו כי צדיק ה' אלהינו"¹⁰²? משום דצדיק ה' אלהינו וישקוד ה' על הרעה ויביאה עלינו? אלא, צדקה עשה הקדוש ברוך הוא עם ישראל שהגלה גלות צדקיהו ועדיין גלות יכניה קיימת¹⁰³... עולא אמר: שהקדים שתי שנים לנושנתם. ופרש"י: "שמיהר להביא הרעה לסוף ח' אלפים וחמישים"¹⁰⁴, דהיינו ב' שנים קודם ונושנתם דהיא בגימטריא ח' מאות וחמישים ושתיים. ואם שהו עד ונושנתם היה מתקיים בהם כי אבוד תאבדון עכ"ל. ובמהרש"א וז"ל אלו שהו עד זמן תתנ"ב שנה היה מתמלא סאתו, והיו מתחייבים כליה ואבידה גמורה ח"ו עכ"ל.

לפי יסוד זה, אדרבא, אפשר ואכן מצב העם השתפר במעט לפני החורבן אך לט מספיק בכדי למנוע גלות. רוחניות המלך והעם עלתה אך למנוע מצב שהסאה מתמלאה, עשה עימנו ה' צדקה, ופרע מעימנו כבר עתה, למנוע מצב של "אבוד תאבדון".

עוד אפשר להסביר ע"פ הבנת העת והזמן: "לכל זמן ועת לכל חפץ תחת השמיים. עת ללדת ועת למות, עת לטעת ועת לעקור נטוע. עת להרוג ועת לרפוא, עת לפרוץ ועת לבנות..."¹⁰⁵. וכי כל חכמתו של שלמה המלך שאמר עת ללדת ועת למות?¹⁰⁶, אלא סוד גדול הוא, וכדברי הזוה"ק¹⁰⁷: "ויאמר ה' אל משה דבר אל אהרון אחיך ואל יבוא

⁹⁴ בעל העקידה שער כ' ועי' יביע אומר ח"א או"ח ל אות טו.

⁹⁵ עי' פירוש רש"י בבראשית פטו 16: כי לא שלם עוון האמורי להיות משתלח מארצי עד אותו זמן, שאין הקב"ה נפרע מאומה עד שתתמלא סאתה עכ"ל. ועוד עי' ברבינו בחי בראשית עה"פ ורווח תשימו בין עדר לעדר.

⁹⁶ מדרש הגדול על הפסוק הנ"ל.

⁹⁷ דברים פד 30.

⁹⁸ תהילים לד 20.

⁹⁹ עי' דד ע"א בדילוגים.

¹⁰⁰ סוטה ד"ט ע"א. ובמהרש"א בחידושי אגדות: נראה שכך היא המידה ברשעים... אבל במידת צדיקים אמרינן בעי' דג ע"ב דנפרע מהן מעט מעט לטובתן. עכ"ל.

¹⁰¹ גיטין דפח ע"א.

¹⁰² דניאל פט 14.

¹⁰³ שחכמי גלות יכניה קימין (החרש והמסגר) שילמדו תורה לאלו הגולים אחריהם – לישנא דרש"י שם.

¹⁰⁴ ועי' מהרש"א דבנין המקדש היה בשמונים שנה וראבע מאות שנה לצאת בניי מארץ מצרים, והבית הראשון עמד ארבע מאות ועשר שנים (עי' יומא דט ע"א) צא מהן ארבעים שנה ששהו ישראל במדבר ישאר בידך שמונה מאות וחמישים שנה.

¹⁰⁵ קהלת פג 3-1.

¹⁰⁶ שאלת רבי ברכיה, קהלת רבה פרשה ג' אות א'.

¹⁰⁷ פרשת אחרי מות, דף נח ע"א-ע"ב בזוהר.

בכל עת אל הקודש. אמר רבי אבא זימנין אית קמי דקב"ה לאשכחא רעוון ולאשכחא ברכאן ולמתבע בעותיה,וזמנין דרעוון לא אשתכחו וברכאן לא מזדמנין ודינין קשיין מתערין בעלמא וזימנין בדינא תלי ועל דא כתיב ועת לכל חפץ, וכתיב ואני תפילתי לך ה' עת רצון... בגיני כך אל יבוא בכל עת אל הקודש". ומסביר הרמ"ק¹⁰⁸ דזהו סוד עשרים ושמונה היעיתים" של שלמה המלך: עשרים ושמונה זמנים של השפעות שונות ועניינים שונים. אין פירושו של דבר שאין בכח האדם, בכח התחוננים לשנות. להפך. אך ישנם השפעות וזמנים שבאים כנתון מלמעלה, וכדברי הרמח"ל¹⁰⁹: "ודבר זה יראה בבירור למי שישים לב אל כל נולד בעולם, שימצא שלא יולד דבר לא לטובה ולא לרעה שלא ימשך ממנו תועלת וטוב לעולם...אפס כי הרבה דרכים למקום אלה מימינם ואלה משמאלם, ואין הדברים האלה תלויים במעשה ובזכות אלא בתכונת הבריאה ומהותה... שלהשלמתה צריך הריבוי והמיעוט. והוא עניין כ"ח עיתים המוזכרים בקהלת, שכנגדם העד בשחק- הלבנה, המתמלאת ומתמעטת להיות דוגמא לעניין הזה. ויש בזה העניין ידיעות עמוקות לחכמים בהבנת דרכי הלבנה והליכותיה¹¹⁰, והתחברה עם השמש... אשר על כן המשילו כנסת ישראל ללבנה... והפרטים בעניין זה רבים ועמוקים. אך כלל העניין הוא שהגלגל הסובב על ישראל וכללות הנבראים להשלים תיקונם מצד תכונת הבריאה, לא מצד המעשה של התחוננים, כלל ענייני מתראים בלבנה... ונימצא שיש אדם שיגיע לו מצד שורש ענינו להיות מושפע בריבוי ההשפעה שהוא אחד מהדרכים שבהם נשלמת הבריאה כמו שזכרנו, ויש אדם שיגיע לו בצד שורש נשמתו להיות מושפע במיעוט ההשפעה שהוא הדרך השני המצטרך להשלמת הבריאה. ואין כאן מצד מעשי בני"א הם... ואמנם לכלל ההנהגה הזאת שאינה פונה אל הזכות והחובה אלא פנייתה למה שמצטרך להשלמת הבריאה לפי מהותה, קראוה חכמים מזל¹¹¹, יען כי אין ענינה אלא גזירה ואינה תלויה בבחירת האדם ובזכותו עכ"ל.

אין דברים אלו אמורים רק ביחיד אלא גם בכל האומה."רבי יהושע דסכנין פתר קרא בישראל: עת ללדת ועת למות. אמר הקב"ה לשעה קלה הייתי מיילדת לבני... ועת למות דכתיב במדבר הזה יתמו ושם ימותו. עת לטעת שנאמר ונטעתים על אדמתם, ועת לעקור נטוע דכתיב ויתשם ה' מעל אדמתם...עת לשמור... ועת להשליך דכתיב וישליכם אל ארץ אחרת"¹¹². וכן פרש"י במקום: עת לטעת גוי וממלכה, ועת לעקור- יבוא להעקר. עת להרוג: אומה שלמה כשמיגיע יום פקודתה... ועת לרפא עכ"ל.

עפ"י אין רגע הגלות תלוי ברמה הרוחנית של ישראל באותו רגע. בוודאי, לו זכינו נפטרים הינו מעונש הגלות, אך לאחר שחוייבנו בגלות, זמנו תלוי בעיתים ובהשפעות ולא בהכרח במעשי האדם. אולי זהו עומק משמעות דברי עולא¹¹³: "שהקדים שתי שנים לנושנתם". לא כדברי המהרש"א שהקדים קודם שנתמלא סאתן, אלא כפשט דברי רש"י "אם שהו עד ונושנתם היה מתקיים בהם כי אבוד תאבדון".

בזמן הזה הגלות אדחלתא לגאולה, בזמן אחר, תחת השפעה אחרת, אולי לא. לכן נחלקו מלכי קדם ממתי למנות שבעים שנה לחורבן ירושלים^{114, 115} דע"פ סדר העולם אכן כל העיתים הללו עת גאולה הם, אך הדבר תלוי במעשי ישראל¹¹⁶. מאידך מעשי ישראל ללא העת המתאים לא היה מועיל לכולם. לכן- "ולא נחם אלוקים דרך ארץ פלשתים, למה? אלא שטעו שבטו של אפרים ויצאו ממצרים עד שלא שלם הקץ, ונהרגו מהם ל' ריבוא. ולמה נהרגו? שחיטבו ביום שנדבר אברהם בין הבתרים, וטעו ל' שנה.... והרגום פלשתים.... אמר הקב"ה אם יראו ישראל עצמות בני אפרים שטוחין בדרך יחזרו למצריים"¹¹⁷.

שלכל זמן ואין לדחוק הקץ, וכדברי הגמרא¹¹⁸: "השבעתי אתכם בנות ירושלים... שלא יעלו בחומה... שלא יגלו את הקץ ולא ירחיקו את הקץ". ופרש"י שלא ירחיקו את הקץ: בעוונם. לישנא אחרינא שלא ידחקו לשון דוחק, שלא ירבו בתחוננים על כך יותר מדאי עכ"ל. ומאי בעוונם¹¹⁹? "י"ל דזמנים לגאולה, ואם נחמיץ מפאת מצבנו

¹⁰⁸ אור יקר כרך יג סימן ד' בתחילתו. ועי"ש באריכות. ועוד יש בפירוש הראב"ד לספר היצירה פ"א משנה ב בצורה שונה. ועי' בעשרה מאמרות למהר"ע מפארנו, מאמר העיתים, ובפרדס רימונים לרמ"ק שער כא (פרטי השמות), פרק ד'.

¹⁰⁹ דעת תבונות ח"א קסח באמצעו.

¹¹⁰ ובהערות הרב פרידלנדר: הילוך הלבנה הוא ממצב של חסרון אור למצב של כיבוי אור. כמו"כ כנסת ישראל תגיע לידי שלמות כל הגלגולים של מיעוט וריבוי השפע, הצמצום, והגברת האור הנדרשים מצד תכלית הבריאה.

¹¹¹ ובהערות כנ"ל: מזל מלשון נוזל- נובע מלמעלה, שנגזר על האדם משמים בתור חלקו בעבודת ה'.

¹¹² קהלת רבה, פרשה ג' אות ח,ב.

¹¹³ גיטין דפ"ח ע"א בסוף העמוד.

¹¹⁴ דניאל פט, 1.

¹¹⁵ מגילה דיא ע"ב באריכות. ועיין בספרו של הרב אברהם ריבלין "נבואה נוילה".

¹¹⁶ ע"פ הגמרא בסנהדרין דפ"ט ע"ב וז"ל יונה מעיקרא נינוה נהפכת אמרי ליה, איהו לא ידע אי לטובה אי לרעה עכ"ל. ופרש"י שם נינוה נהפכת אמרו ליה ברוח הקדש. ומשמע נמי לטובה שיהפכו מעשיהם מרעה לטובה, וכיוון ששבו נתקיימה הנבואה... הוא היה טועה וסבור שהוא לרעה עכ"ל. ועי' במאמרו של הרב ריבלין.

¹¹⁷ שמות רבה פרשה כ אות י". ועיין במכילתא תחילת בשטח ובמרכבת המשנה סק"ג בהסבר טעות בני אפרים.

¹¹⁸ כתובות דק"א ע"א.

¹¹⁹ וכדברי היואל משה, מאמר שלוש שבועות אות כ"ז: אינו מובן דאם כוונתו על כל התורה כולה, שלא יעשו עוונות שכולם מעכבים גאולה, ע"ז כבר מושבעים ועומדים אנחנו מהר סיני... ואין שבועה חלה על שבועה. ואם הכוונה על איזה עניין פרטי שמביא לידי כך שמעכב את הגאולה, א"כ היה לו לבאר עכ"ל.

¹²⁰ אין לדחות הקץ, ומאידיך כותב הרקנטי בתחילת וילך וז"ל ויאמר ה' אל משה הן קרבו ימיך למות... וזהו שאמר רב לך, כי כבר הגיע עיתו של יהושע. ודע כי לעולם נדחה ראשון מפני האחרון שכבר הגיע עיתו להיות ראש. ועל כן לא ירדוף אדם אחר הכבוד שכוברת בעליה. וע"כ תיקנו בקדיש: בחייכון וביומיכון דכל בית ישראל, בעבור כי אין מלכות נוגעת בחברתה כמלוא הנימא, וכשאנו מתפללים על ביאת הגואל ראויין אנו להתפלל על חיי כל בית ישראל ובכלל חכמיהם ופרנסיהם שיזכו יחד עימנו בביאת גואל צדק, שכשיגיע זמן פרנס אחר לפרנס דורו, הראשון נדחה מפניו. וכן אמרו בתענית מדחי גברא מקמי גברא עכ"ל. ועוד מאריך שם דפעמים שכאשר מגיע זמן נישואי האישה לבת זוגה ידחה בעלה הקודם מפני זה שהגיע זמנו, וכן שאול מלך קודם דוד, שעדיין לא הגיע זמנו. אך בעת ובזמן- נדחה מפניו.